

## Värvid kohamälus.

### Nimed ja emotsioonid Supilinna ja Kontula mälestustes

Rahvusvahelisel konverentsil „Mälu transdistsiplinaarsetes perspektiivides“  
(11.–14. 01 2007 Tartus) peetud ettekanne

*Anu Sarv (Haamer)*

#### Sissejuhatus

Miks on nii, et mõned kohad talletuvad mälus värvika ja sümbolirohkena ning omavad meie jaoks erilist ja emotsionaalset tähendust? Samas on aga inimeste elus olnud kohti, mida peaaegu ei mäletata või mille kohta suudetakse hiljem meenutada vaid üksikuid kiretuid, peamiselt ümbrust kirjeldavaid fakte.

Kahtlemata on mälopiltide erinevuse taga mitmed psühholoogilised, sotsiaalsed, poliitilised vm tegurid. Olenemata sellest, kui detailirohked või emotsionaalselt laetud mälopildid on, tekib küsimus, kas võib nende fookus, nende kirevus või lakoonilisus olla muu hulgas tingitud ka selle keskkonna struktuurist ja olemusest, milles need mälestused on tekkinud.

Selles artiklis püütaksegi veidi seda küsimust lahti harutada, võttes vaatluse alla mälestuskirjutised, mis sisaldavad kirjeldusi erinevat tüüpi linna-keskkondadest, milles mälestuste kirjutajad on mingi aja jooksul elanud.

Siinkirjutaja jaoks ongi mälu ja mäletamine linnaruumis olnud kõige enam huvipakkuv just internaalsest ehk elaniku aspektist. Linn elukeskkonnana pakub samaaegselt väga erinevaid ruumiga suhestumise võimalusi ning on seetõttu hea materjal vaatlemaks, kuidas mõjutab mälu protsesse ruumisuhetest tekkiv märgilisus.

Huvi linna kui elukeskkonna mäletamise vastu tuleneb ka autori isiklikest kogemustest. On ta ju enamiku oma elust elanud linnas. Tema lapsepõlv möödus suurlinna paneelilamurajoonis, viimased 12 aastat on ta aga elanud ajaloolises puitlinnaosas. Seda huvi on süvendanud kokkupuuted inimeste mälestustega nende kunagistest elupaikadest erinevates linnaosades ning tähelepanek, et erinevaid paiku mäletatakse erinevalt. Ühel juhul mäletatakse detailselt oma korterit, teisel juhul aga pigem kodu ümbrust, vahel aga eeskätt

sündmusi ja inimesi. On olnud kokkupuuteid ka olukordadega, kus oma kunagise kodu kohta ei suudeta justkui midagi meenutada.

Artiklis analüüsitakse kahes mälestuskirjutiste kogumikus avaldatud kohamälestusi. Artikli eesmärgiks on leida võimalikke seletusi erinevatele mäletamisviisidele kohaga seoses.

Kohaga seotud mälu ja mäletamine seostub erinevate protsessidega, milleks on kogemused ja nende teadvustamine ning seeläbi märgilisuse teke. Samuti on mäletamine mitmetasandiline protsess, hõlmates erinevaid emotsionaalseid ja sensoorseid tegureid. Seepärast peatume esmalt kohataju ja -mälu puudutataval teoreetilistel arutlustel.

## Kohakogemus ja tähendus

Maurice Merleau-Ponty<sup>1</sup> on öelnud: „Koha-kogemuse ja linna-kogemuse keskmes on tähendus.” Tähendus on osa semioosist ehk märgiprotsessist. Semioos linnas (kohtade ja teeradade tähenduse loomine) ei sõltu ainult ruumilise keskkonna seostamisest kultuuriliste tekstidega, vaid hõlmab ka linna-kogemuse teadvustamist.<sup>2</sup>

Kogemusliku teadvustamine on seotud märkamisega. Millegi tajumiseks tuleb aga see kõigepealt eristada taustast (foonist), mistõttu võib väita, et taustast eristamine on esimene samm märgilisuse tekkeks. Eristuse tegemine võib olla tajupõhine (sensoorne) või emotsionaalne protsess. Välised-sensoorsed märgiprotsessi tegurid on seotud esmalt ruumi visuaalsete parameetrite tajumisega, sisemised-emotsionaalsed tegurid aga eristavate emotsionaalsete aspektidega ruumis, nt sündmustega, nimedega jms.

Ruumilise mälu puhul eeldab nii tajupõhiste kui ka emotsionaalsete aspektide uurimine ruumilist kogemust ja selle hilisemat refleksiooni. Linn ruumina on äärmiselt kirev ja mitmekesine ning pakub küllaga võimalusi erinevateks märgiprotsessideks. Christian Norberg-Schulzi sõnul jaotub linna-maastik järgmisteks ruumideks: pragmaatiline, tajumuslik, eksistentsiaalne, kognitiivne, abstraktne ja ekspressiivne. Selline jaotus põhineb funktsionaalsel

1 Merleau-Ponty, M. 1969. The Visible and Invisible. Studies in Phenomenology and Existential Philosophy. Ed. C. Lefort; trans. A. Lingis. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.

2 Lehari, K. 2000. The Metaphorical Townscape. – Koht ja paik = Place and Location I. Eds. K. Lehari, V. Sarapik. Proceedings of the Estonian Academy of Arts 8. Tallinn, lk 42.

aspektil: ruumi erinevad liigid olenevad inimese kogemusest ja käitumisest.<sup>3</sup> Henri Lefebvre'i<sup>4</sup> ruumiloome käsitlus aitab aga mõista, kuidas me tajume ja talletame ruumi oma teadvuses. Ruumi loomine on Lefebvre'i järgi protsess, milles võib eristada kolme tasandit: *tajutud*, *kujutletud* ja *elatud ruum*. „*Elatud ruum* on ruum, milles on vahetult elatud ja mis seostub kujundite ja sümbolitega ja on seega „elanike” ja „kasutajate” ruum. See on domineeriv ja passiivselt kogetud ruum, mida meie kujutlusvõime sooviks muuta ja kohendada. See asub füüsilise ruumi peal, kasutades viimase objekte sümbolitena.”<sup>5</sup> *Elatud ruumi* mõiste eristamine aitab kaasa elukeskkonna märgilisuse ja mäletamise lahtimõtestamisele.

Kogemus sõltub vaatepunktist; nagu Algirdas J. Greimas on öelnud, „me võime vastandada kategoriaid „välimine” ja „sisemine”, linna kasutajat ja linnas ajutiselt viibivat külalist”<sup>6</sup>. Seega on erinevus ruumi interpreteerimises, mis tuleneb muu hulgas ka suhtest konkreetsesse ruumi, millega seoses mälu aktiveerub.

Erinevail ruumitüüpidel või Lefebvre'i mõistes *elatud ruumi* eri tasandil on indiviidile simultaanne mõju. Domineeriva tähenduse määrab teistest intensiivsem tasand. Domineeriv tähendus võib muutuda sõltuvalt suhetest keskkonnaga. Selle tähenduse võib indiviid ise luua ja selle tulemusena võib kujuneda tema mälus sümboolse tähendusega paik.<sup>7</sup> Seega on mälestused *elatud ruumi* taasesitused, mis kirjeldatud kogemuste ja sümboolsete tähenduste kaudu annavad tunnistust suhtest *elatud ruumiga* ja pakuvad võimalusi mõelda selliste suhete olemuse üle.

## Kohamälu

P. Bouissac on väitnud: „Kui elusorganismi jaoks on ruum rohkemat kui vahetult tajutava ümbruse omadused, siis peab ruum olema eeskätt midagi sellist, mida kogemuste kaudu õpitakse tundma ja mäletatakse.”<sup>8</sup>

3 Norberg-Schulz 1971, Existence, Space & Architecture. London: Studio Vista viidatud Lehari, K. 2000.

4 Lefebvre, H. 1991. The Production of the Space. Oxford: Blackwell Publishing.

5 Samas, lk 38–39.

6 Greimas, A. J. 1986. For a Topological Semiotics. In: The City and the Sign: An introduction to Urban Semiotics. Ed. M. Gottdiener&A.Lagopoulos, Columbia University Press, New York, lk 51.

7 Lefebvre 1991; Lehari 2000

8 Bouissac, P. 2007. Space as a Memory. – Three Essays on Semiotics and Memory. Toronto: Open Semiotic Resource Center, lk 20.

Kui oletada, et mälestuse fookuse ja mälupiltides esitatud detailide rohke määrab osaliselt ära elukeskkonna struktuur, siis tõuseb veel üks küsimus: miks ühel juhul on mälu talletunud emotsionaalne ja kogemuslik ning teisel juhul ei ole, või kui on talletunud, siis miks ei ole see mälestustes avaldatud?

Tuntud Eesti päritolu mälu-uurija Endel Tulving eristab episoodilist ja semantilist mälu. Episoodiline mälu koondub isiku ümber ja selle peamiseks komponendiks on aeg. Episoodilise mälu kõige iseloomulikumaks aspektiks on subjektiivne teadvus, mis seostub mineviku sündmuste mäletamisega. Semantiline mälu koosneb intellektuaalselt omandatud teadmistest – midagi, mis on õpitud, aga mitte isiklikult kogetud. Semantiline teadmine toidab mõtlemist ehk neid tunnetuslikke operatsioone, mis toimivad nende ümbritseva maailma omaduste põhjal, mis jäävad väljapoole vahetat taju.<sup>9</sup>

Kerstin Arbaeus on uurinud lapsepõlvemälestusi elukeskkonnaga seoses. Ta eristab mälestustes kolme tasandit. Esimene neist on üldise jutustuse tasand. See on ametlik ja üldiselt heakskiidetud lugu, mis moodustab mälu otsekui faktilised raamid: ümbruse kirjelduse, kirjeldatud ajajärgu üldised sündmused jne. Sellist lugu võib jutustada kes tahes sel ajal samas ühiskonnas elanu. Teine, isikliku jutustuse tasand väljendab kõneleja enda kogemusi, mõtteid ja tegevusi. Seesugused mälestused ja meenutused konkretiseerivad ja illustreerivad jutustust ning lisavad sellele emotsioone ja värve. Kolmanda tasandi mälestusi ja nendest rääkimist iseloomustavad tugevad emotsionaalsed läbielamised. Rasked ja traumaatilised lapsepõlvkogemused moodustavad mälu väga isikliku ja haavatava tasandi ning seda eriti kergelt teistele ei avata. Arbaeuse kolmetasandilist<sup>10</sup> mälu ja mälestuste käsitlust võib võrrelda ka teiste käsitlustega. Näiteks esimene tasand kõrvutuks Halbwachsi kollektiivse mälu-ga<sup>11</sup> ja teine tasand Tulvingu episoodilise mälu-ga<sup>12</sup>.

Mäluteoreetikute hinnangul on mälestustel omadus muunduda, teise-neda või täielikult ununeda. Frederic Bartlett<sup>13</sup> on väitnud, et mäletades inimesed valivad oma mälestuste sisu ning liigitavad ja kujundavad seda jätkuvalt ümber. Isiklike mälestuste uurijad on rõhutanud, et üldiste teadmiste kõrval säilib mälu ka oma eluga seotud isiklike mälestusi, mida siis hiljem re- ja dekonstrueeritakse. Aja jooksul mälestused hägustuvad ja nendesse seguneb

9 Tulving, E. 1994. Mälu. Tallinn: Kupar.

10 Korkiakangas, P. 1996. Muistoista rakentuva lapsuus. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, lk 34.

11 Halbwachs, M. 1992. On Collective Memory. Ed. L. A. Coser. London, Chicago: University of Chicago Press.

12 Tulving, E. 1994.

13 Bartlett, F. C. 1995. Remembering: a study in experimental and social psychology. Cambridge: Cambridge University Press.

kollektiivset mäluainest. Eriti elavad ja emotsionaalsed aga on Korkiakangase väitel sellised mälestused, mis on ajendatud mitmekesisest mälestusainesest. Mälestustes võib olla ka nostalgiat. Korkiakangase sõnul on nostalgiliste mälestuste tähtsaim omadus suur emotsionaalne laetus. Emotsionaalsus mälupiltides aga on lahutamatu seotud möödunu isikliku tähenduslikkusega inimese jaoks.<sup>14</sup>

## Linnamälestuste uurimine

Tänuväärset materjali (elu)kohamälu uurimiseks on pakkunud kohaga seotud mälestuskirjutised. Erineva struktuuriga linnaosades elanute kohaga seotud mälestustes ilmnev erinevus on kinnitanud mõtet, et keskkond kui tervik mõjutab indiviidi mälu aktiveerimist, ning seeläbi aidanud kaasa ka ruumi tasandil tähenduslikkuse ja emotsionaalse seotuse tekke uurimisele.

Uurimuses olen kasutanud kahte mälestustekogumikku, mis on oma eesmärgi ja koostamise põhimõtete poolest võrreldavad ning sobivad seega kasutamiseks allikmaterjalina, hoolimata tõsiasiast, et üks on avaldatud Eestis ja teine Soomes. Mõlema mälestustekogumiku koostamise põhimõte on olnud sama – kogumikud koosnevad mälestuste kirjapanemise üleskutsele reageerinud inimeste kirjutistest. Üleskutses paluti inimesi kirjutada vabas vormis mälestusi selles linnaosas elatud aja kohta. Seetõttu on mälestustekogumikes sisalduvad tekstid juba tervikuna oma olemuselt märgilised, kõneldes sellest, mida on olulisena mäletatud ja peetud vajalikuks kirja panna või ka millest on kirjutistes vaikitud. Seega võib asjaolu, et üks raamatutest on avaldatud väljaspool Eestit, lisada analüüsile lisaväärtust, kuna linnaruumi kujundamise poliitilised ja ideoloogilised aspektid ei ole olnud artiklis esiplaanil. Samuti ei kavatse ma analüüsida etnilisest taustast tulenevaid võimalikke eripäraseid jooni, kuigi erinev taust võib põhjustada erineva sotsiaalse interaktsiooni vormi ja seega ka erineva suhestatuse ruumiga.

Analüüsi andmestikuks on niisiis kaks mälestustekogumikku: „Kontula. Elämä lähiössä”<sup>15</sup> ja „Supilinn minu elus”<sup>16</sup>. Esimeses kirjeldavad **mälestusi** oma elupaigast Helsingi eeslinna Kontula ja teises Tartu Supilinna elanikud. Supilinna kogumikus on 26, Kontula raamatus 21 mälestuskirjutist, mis kirjeldavad kummagi linnaosa elu mitmekümne aasta läbilõikes. Kirjutajateks on

14 Korkiakangas, P. 1996, lk 36–37.

15 Kontula. Elämä lähiössä. Toim J. Kokkonen. Tampere, 2001 (= K).

16 Supilinn minu elus. Toim H. Valk. Tartu, 2006 (= SL).

erinevas vanuses ja eri ajal selles linnaosas elanud inimesed. Supilinna kogumiku noorim autor on sündinud 1995. ja vanim 1930. aastal. Kontula kirjutiste autorite täpset vanust kahjuks kogumikust ei selgu, aga kirjutiste sisust võib järeldada, et vanimad autorid on olnud 45 aastat tagasi sinna elama asudes noored, kes alustasid toona iseseisvat elu, noorimad kirjutajad aga alles paari aasta eest Kontulast kui oma lapsepõlvkodust lahkunud noored inimesed.

Siinkohal jagan veidi taustainfot kahe linnaosa kohta. Kontula on 1965. aastal rajatud paneelelamurajoon, mida laiendati jätkuvalt 1970. aastate lõpuni. Samasuguse ruumilise ülesehitusega linnaosi leidub arvukalt nii Eesti suuremates linnades (nt Tallinnas Mustamäe, Tartus Annelinn, Viljandis Männimäe) kui ka kogu maailmas. Kontula tüüpi linnaosa iseloomustavad enamasti suure korterite arvuga (kuni 100 korterit ühes majas) mitmekorruselised paneelelamud. Maja korterid asuvad eraldi sissepääsuga trepikodades. Enamasti on linnaosas kõrvuti hulk ühesuguse projektiga ja väliselt sarnaseid maju, mis paiknevad teatavate mustritena ja jadadena kõrvaltvaataja jaoks esmapilgul ebakorrapäraselt. Linnaosas puuduvad selgelt eristuvad tänavajoonised ning majanumbrid, mis aitaks orienteeruda. Rohelust on Kontulas suhteliselt vähe ning domineerivad paneelehitised. Seda tüüpi linnaosad on rajatud mugavuse, odavuse ja funktsionaalsuse põhimõttest lähtudes ning nad asuvad tavaliselt linnasüdamest eemal. Kontula linnaosas on ligikaudu 25 000 elanikku.

Supilinna hoonestus on valdavalt rajatud 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Veel hiljuti suhteliselt räämas ajaloolist puitlinnaosa iseloomustavad erineva korrastusastmega, erinevat värvi ja eri suurusega peamiselt 2-korruselised kortermajad ja individuaalelamud. Kortereid on ühes majas valdavalt 10 ning majadel on enamasti vaid üks trepikoda. Majade tagaküljel on paljude puude ja pöösastega aiad, millele juurdepääs on sageli vaba. Supilinn asub ühtaegu nii Tartu kesklinna naabruses kui ka linna piiril, elanikke on seal ligikaudu 2000.

Mingi piirkonna elanike mälestuste kogumise eesmärgiks on tavaliselt lisaks indiviidide isiklike kogemuste talletamisele kaardistada selle piirkonna muutumist ajas ning seepärast oodatakse mälestustelt muu hulgas ka kirjeldusi piirkonna kohta. Mõlemad raamatud räägivadki linnaosast elukohana mälestuste kaudu, milles on läbi põimunud nii isikliku elu kui ka elukeskkonna kirjeldused.

Linnamälestusi analüüsid olen pööranud tähelepanu ennekõike sellele, kuidas ja millistes kategooriates linnaosa elukeskkonda kirjeldatakse ning milline on nendes kirjeldustes personaalsuse aste. Etteruttavalt võib öelda, et erinevused kahe kogumiku mälestuste vahel on suured. See ilmneb nii kirju-

tamisstiilis kui ka kirjelduse keeles. Veelgi olulisemad erinevused on aga selles, **mida ja kuidas** mäletatakse ning **millest** meenutustes kirjutatakse.

## Kontula ja Supilinna mälestused

Esmalt torkab silma, et Kontula mälestustes on läbivateks teemadeks ennekõike elupaiga olmetingimused ja piirkonna funktsionaalsus. Kirjeldatakse korterites-majades leiduvaid mugavusi jms.

*Igas hoovis on mänguväljakud lastele ning linnaosas on head võimalused sportimiseks ja ostlemiseks. (K, lk 262)*

Leida võib kirjeldusi ka Kontula visuaalse keskkonna kohta, aga neid leidub suhteliselt harva, olles seotud peamiselt mõne kirjutaja jaoks olulise detailiga: *meie maja tagant algas metsatukk, kus me lastena mängisime. (K, lk 285)*

Kirjeldatud on sageli oma korteri disaini ja värvilahendusi, peamiselt aga elu, mida selles kirjeldataval eluperioodil elati. Iseloomulik Kontula mälestustele on tõik, et väljapoole oma korterit jäävad paigad ja inimesed, mida kirjeldatakse, on valdavalt anonüümsed (pood, naine, poiss, maja jne), ilma spetsiifilise ja eristava tunnuse – **nimeta**. Seetõttu võiksid need kirjeldused sobida mis tahes paigaga, sest sellele paigale ainuomaseid eristavaid tunnuseid – nimesid – kohtab üliharva.

On veel üks oluline detail, milles kaks kogumikku erinevad. Kontula elanike mälestused on valdavalt dokumentaalsed kirjeldused sellest, kuidas piirkond arenes, enamasti puudub isikliku kogemuse mõõde. Enamjaolt ei kirjeldata sündmusi ja inimesi, vaid fakte. Loomulikult võib väita ka, et kuna piirkond oli arenev, siis arengust ka mälestustes räägitakse. Supilinn oli seevastu juba eelmise sajandi alguses rajatud ning erilist arengut seal ehitustegevuse näol ei toimunud. Samas jääb tõsiasi isikliku aspekti vähesus Kontula lugudes.

*Alguses ei olnud poeskäimine Kontula inimeste jaoks väga lihtne, ent kõik muutus, kui Kontula keskele ehitati suur kaubanduskeskus – ka Helsingi inimesed tulid siia poodi. (K, lk 315)*

*Enne raamatukogu valmimist 1974. aastal külastas Kontulat iga nädal raamatukogubuss, mis peatus turu ees. (K, lk 250)*

Need lood on valdavalt faktilembesed ja nende keel kuivavõitu. Ainult ühes loos meenutab selle autor linnaosa teatud nostalgiaga ning esitab oma mälestusi soojemates värvides.

Mälu ja mäletamise seisukohast väärrib tähelepanu, et nimede ja nimetatuse osatähtsus on kahes mälestustekogumikus äärmiselt erinev. Tervelt

kolmandikus Kontula mälestustes ei sisaldu ühtegi päris- ega kohanime, mis ei seostuks autori enda aadressi või tema pereliikmetega, samuti pole ka neis ühtegi muud objekti nimetatud eraldi nimega.

Supilinna mälestused seevastu aga on täis kõikvõimalikke nimesid. Mälestustest leiab naabrilaste, sellel tänaval elavate inimeste, majade, tänavate ja muude objektide nimesid. Hoopis vähem pööratakse kirjutistes tähelepanu olmele, mis valdavalt oli muidugi viletsavõitu, nõudis elanikelt pingutusi ja eeldas nende vähenõudlikkust. Põhiosa mälestuste teemadest hõlmavad lood Supilinna inimestest ja jutustused sündmustest, mis on alati seostatud konkreetsete tegelaskujude või paikadega kirjeldatud piirkonnas.

*Tähtvere tn maja oli suur ja seal elas igasugu tüüpe. /.../ Korteris 4 elas kiusakas mutt Ann Kerr. Igakord kui ta solgipangega maja nurga taga käis, võttis ta meie puuriidast ühe puu kaenlasse. (SL, lk 23)*

*Niinimetatud Miitra majade vastas ehk tänava päikeselisel poolel elas Imbi. Kena, samas väga enesekeskne tüdruk, meist vast paar aastat noorem. Räägiti, et Imbi on poiss, kes suviti peab kandma kleiti. (SL, lk 43)*

*Mööda Emajõe parvetati palgiparvesid, mille peale me siis ujusime, et nendega kaasa sõita. /.../ Ega me sellest kodus ei rääkinud /.../. Õhtuti otsisid vanemad meid taga ja vedasid vägisi koju. (SL, lk 84)*

*Supilinna üks eredamaid kujusid oli Jaluta-Jaan, kellel olid mõlemad jalad amputeeritud. Ta liikus neljal kuullaagril asetseva laudadest platvormiga, mida ta puukloppidega edasi lükkas. Jaan oli ka äge kärakamees. (SL, lk 189)*

*Supilinna mälestused on koloriitsed ja kohati ka (hale)naljakad lood. Mäletan juhtumit, kui ma Kassitoomel ühest kuplist kelguga alla sõitsin. Mäe külg oli jääs ja kui ma ühest puust proovisin mööda sõita, see ei õnnestunud. /.../ Paranesin peale nädalast voodirahu. (SL, lk 99)*

*Kuna paari klassivenna vanemad töötasid õlletehases, siis sai ka mõned korrad ise õlletehases Tähtvere tänavast üle plangu õlut toomas käidud. Aga rohkem hinnati „perselõhkujat”, mida tehti limonaadisiirupist ja piiritusest /.../ see niitis jalad alt ja viis mõistuse. (SL, lk 196)*

On kirjeldatud ka negatiivseid kogemusi, kuid ka need on reeglina karakterseid ja värvikalt esitatud.

*Supilinasena on igaveseks mällu sööbinud ka talvised „tornide mäed” – väli WC õues. Pimedas /.../ pidi keegi täiskasvanutest õue julgustama tulema, kuni käik käidud. (SL, lk 127)*

*Mõni (joodik – A. S.) on ära surnud, mõne on maaklerid välja söönud. Üks alatasa lõhkise kulmuga kuid sõbralik padujoomarist isand S. naabermajast läks ilmselt seda teed. Enne jõudis ta mu tõrvapapirulli ja labi-*

*da pihta panna. Pidid oma retsist vennaga mu garaažikatust parandama /.../ aga katus lasi pärast seda veel rohkem läbi kui enne. (SL, lk 325)*

Samal ajal leiab mälestustes mõtisklusi ja olustikupilte, mis kannavad endas elavaid emotsioone ja tugevat seost kirjeldatud paigaga.

*Ühes õiges Supika majas on vähemalt üks käännuline nagisev trepp. Iga trepp nagiseb omamoodi. Iga maja lõhnab omamoodi. (SL, lk 364)*

*Supilinnas on mööduvad autod meid poriga üle valanud /.../ aga Supilinna vaikusel kõndides, jõel loojanguid vaadates, suvisel varahommikul koidu saabumisele kaasa elades, pea pööratades vahtralõhnast või talvehommiku härmatise ilust juba vananeval alleel /.../ tead kindlalt, et Supilinn on igast teisest linnast inimsõbralikum seni, kuni siin kahejalgne looduse kroon veel kuulub loodusega ühte /.../. (SL, lk 344)*

## Erinevad mälestused

Kahe mälestustekogumiku puhul võib seega välja tuua erinevusi, mis avalduvad nimede ja otseste viidete sageduses ning teksti emotsionaalses ja personaalses laetuses.

Võib nentida, et Kontula kogumikus on mälestustes esiplaanil faktiline isikupäratu teave piirkonna kohta – neis mälestustes leidub palju vähem nimesid ning isiklikku võrreldes Supilinna kogumikuga. Enamiku Kontula mälestuste objektiivse ja universaalse iseloomu tõttu võib neid vabalt siduda *ükskõik millise teise samasuguse struktuuriga linnaosaga*. Sellest tulenevalt võib küsida: kas Kontula mälestused kuuluvad vastavalt Arbeuse kolmetasandilisele skeemile<sup>17</sup> selle esimesele tasandile ning on seega kollektiivse mälu avaldused?<sup>18</sup> Teisest küljest, kas Supilinna mälestused, mis sisaldavad peamiselt isiklikke kogemusi ja nimesid, võiksid olla episoodilise mälu peegeldused?

Tulving on öelnud, et materjali hulk, mida saab mälestusest välja võtta, ei olene mitte ainult sellest, mis on sinna kodeeritud ja seal alal hoitud, vaid ka sellest, kuidas ja milliste märkide abil seda otsitakse. Representatsioonides esitatud erinevus emotsionaalsuse aspektist viitab tunnete olulisusele mälestuse talletamise faasis. Paul Ricoeur on rõhutanud kogemuslikkuse ja emotsionaalse aspekti olulisust mäletamises ja äratundmises. Ta ütleb, et „läbielatud kogemused annavad mäletamisele emotsionaalse dimensiooni. Teatud objektid

17 Korkiakangas, P. 1996.

18 Halbwachs, M. 1992.

omavad meie jaoks teatavat isiklikku mõõdet, mis tähendab, et nende mäletamine ja äratundmine on tingitud seotusest ja suhtest nendega.”<sup>19</sup>

Emotsionaalsed ja nostalgilised mälestused on Korkiakangase<sup>20</sup> väitel ilmingud millegi tähtsa või tähendusliku minevikus eksisteerimisest. Toodud võrdlusmaterjali taustal ilmneb paigaga seotud mäletamise puhul olulise aspektina emotsionaalse sideme olemasolu meenutatavaga või selle puudumine. See aga eeldab tuttavust ja anonüümsuse puudumist.

### Nimetamine ja turvalisus

Kuigi anonüümsus on alati subjektiivne ja individuaalne, kuna see oleneb indiviidi suhestumisvalmidusest, saab aga siiski rääkida teatud ruumitüüpidest, mis anonüümsust kas soodustavad või pärsivad. Seega võib mitmesaja korteriga suurelamu koridor või õu olla indiviidi jaoks nii suure hulga indiviididega jagatav, et selles liiguvad inimesed on peamiselt tundmatud ja tähendust mitteomavad. Liiga suur inimeste hulk lähiumbruses loob olukorra, kus kontakte ei teki ka väiksema hulga naabritega. Selle põhjuseks on tõenäoliselt teiste seas ka tõik, et seda parajat hulka inimesi, kellega kokku puutuda, on raske valida ja seda kokkupuutumist on ka võimatu teostada. Indiviid ei saa kuidagi tagada tõsiasja, et need, keda ta trepil või maja ees kohtab, on just tema poolt valitud grupi liikmed.

Seetõttu võib nimede ja nimetatuse osatähtsuse mälestustes seostada ka kognitiivse esilduvuse indeksiga, mis näitab loetelukatsetes sõna esinemisageduse ja keskmise positsiooni seost. Suur kognitiivse esilduvuse indeks tähendab, et paljud küsitletud nimetasid teatud sõna esimeste seas; väike indeks näitab, et see sõna meenus vähestele ja viimases järjekorras.<sup>21</sup>

Ülaltoodu valguses näib, et kahes kogumikus ilmnev nimede esinemisageduse erinevus võib tuleneda tõsiasjast, et Kontula mälestuste autorid nimesid ei teadnud või ei pidanud nende esiletoomist oluliseks, mis võis omakorda olla tingitud keskkonna struktuurist.

Ent miks nimedele üldse nii palju tähelepanu pöörata?

19 Ricoeur, P. 2005. *The Course of Recognition*. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press, lk 65–66.

20 Korkiakangas, P. 1996.

21 Sutrop, U. 2001. List task and a cognitive salience index. *Field Methods* 13; Vainik, E. 2005. Kas eestlased on kuumaverelised? Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast. – *Emakeele Seltsi Aasta-raamat* 51.

Millelgi on nimi ainult siis, kui on olemas vajadus teda nimetada. Vajadus midagi nimetada tekib, kui on tarvis eristada võõrast tuttavast, samaaegselt märkida maha piiri ja tuua midagi taustalt esile. Nimetatud asjad on teadvustatud, mõistetavad ja tähenduslikud. Nimi annab edasi ka teavet, kuidas nimetatud objektiga suhestuda. „Sotsiaalses käibes /.../ nimi omandab teatud hinnangulised tunnused, sisaldades erinevat teavet nime kandja kohta jne.”<sup>22</sup>

Nimetamise kaudu tunnistatakse objekt tuntuks ja konkreetseks. Samas viitab nimetamine Juri Lotmani sõnul müütilisele mõtlemisele, milles nimeandmine on seotud sõna ja denotaadi samastamisega, olles üllatavalt sarnane lastekeelele, kus üldse kõik sõnad võivad esineda pärisnimenä. <sup>23</sup> Pealegi – „ainult inimesele olulisele objektile antakse nimi”<sup>24</sup>. Millel pole nime, on asjakohatu, tähenduseta, teadmata ja anonüümne. Seega võib nime käsitleda (1) kui piiri, mis aitab eristada, näiteks oma ja võõrast (võõras nimi, nt naaberlinnaosa tänava nimi – sealt algab võõras ebatavaline ala). Nimi toimib samal ajal ka (2) tuttavuse ja turvalisuse kategooriana (kodutänava nimi – tuttav, turvaline koht; sõbra nimi – tean, et sõber). Nimi on ka (3) millegi nn taustalt esiletõstja või foonist eristaja või ka tähtsustaja (nt paljude töökaaslaste seast tean osa inimeste nimesid, nad tõusevad üldisest inimmassist esile; paljude majade seast eristan enda jaoks olulisi nimetustega – Mari maja, tornmaja jne).

Nimi on see, mis muudab inimese või paiga meie jaoks mälu seisukohast kogemuslikuks. Kas võib siis öelda, et nimi-nimetuse seega emotsionaalse sideme üks olulisi eeldusi? Nimetades objekti, tunnistame ta kuhugi kuuluvaks, võtame tema suhtes sisemise hoiaku, tunnistame ta märgatuks ja äratuntuks.

Nimi kui piir on semiootilises mõttes see tõlkekeskkond, mis kuulub samaaegselt nii sise- kui ka välisruumi. Samal ajal on piiri mõiste korrelatsioonis individuaalsuse mõistega. Mis tahes piiri funktsioon seisneb Lotmani sõnul sisetungi piiramises, välise filtreerimises ja selle adapteerivas ümbertöötamises sisemiseks.<sup>25</sup>

Siit jõuame teise aspektini, mis on kohasuhte seisukohalt oluline indikaator – selleks on turvalisus. Turvatunde tähtis eeldus on olude tundmine,

22 Pärli, Ü., Rudakovskaja, J. 2002. Juri Lotman on proper name. *Sign System Studies* 30.2. Tartu, lk 584.

23 Lotman, J. 1999. *Semiosfäär*. Tartu: Vagabund.

24 Kallasmaa, M. 2002. Toponyms as an Environment for a User of Names and an Object for the Researcher of Names. – *Koht ja paik = Place and Location II*. Eds. V. Sarapik, K. Tüür, M. Laanemets. *Proceedings of the Estonian Academy of Arts*. Tallinn, lk 482.

25 Lotman, J. 1999.

inimeste ja keskkonnaga tuttav olemine. Nimi kui tuttavuse kategooria ei taga ilmtingimata, et olude ja inimestega tuttav olemine toob kindlalt kaasa ka ohutu ja heasoovliku keskkonna. Turvatunde annab ka näiteks teadmine, et aia taga elab kuri koer või et kollases majas elavaid poisse peab kartma. Ebaturvaline on olukord, kus seda ei teata.

Kui nimi toimib osana mentaalsest piirist, siis turvalisuse puhul mängivad rolli ka füüsilised piirid. Turvalist ala on raske määrata, kui piirid on kas liiga ahtad või liiga laiad. Linna kontekstis vaadelduna võivad piirid liiga ahtaks osutada juhul, kui turvaliseks alaks jääb üksnes enda valduses olev ala, näiteks oma korter või oma eramu aed. Liiga laiaks võib piire nimetada sel juhul, kui ei ole hoomatav, kus nad algavad või lõpevad. Näiteks suurte kortermajade rajoonis ei võimalda trepikodade ja majaõuede süsteem ala selget piiritlemist. Oma maja sisaldab palju võõrast – sajad korterid sadade inimestega erinevates trepikodades. Oma maja naabertrepikoda on võõras, samas on küsitav, kui turvaline on omagi trepikoda, kui me ei tunne kõiki seal elavaid inimesi. Maja õu võiks olla justkui turvaline, aga selles võivad viibida või seda läbida ka võõrad inimesed, teiste majade lapsed, puudub kontroll ka selles õues toimuvate sündmuste üle. Oma õues ei pruugi turvalisus olla oluliselt suurem kui naaberõues.

Arto Haapala on linnaidentiteeti uurides lausa leidnud, et linnaühiskonnas ei saagi kodust ja kohanemisest rääkida, sest „kodu on midagi sellist, mida me tunneme läbi ja lõhki; kui koht on täis üllatusi, kontrollimatust ja ohtu, siis ei saa olla see meie kodu”<sup>26</sup>.

Eeltoodut silmas pidades võiks kaht asumit kõrvutades välja tuua linnaosade erisused, mis võiksid olla erineva mäletamisviisi põhjustajateks.

Supilinn	Kontula
Nimeline	Anonüümne
Eristatud objektid (kordumatus)	Monotoonne, eristamata (sarnane arhitektuur, korduvus)
Piiritletud (vaimselt ja füüsiliselt)	Ebamäärased piirid

26 Haapala, A. 2003. The Urban Identity: The City as a Place to Dwell. – Koht ja paik = Place and Location. Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics III. Proceedings of the Estonian Academy of Arts 14. Tallinn, lk 20.

Teatud mõttes võime siinkohal viidata Barthes'i poolt kirjeldatud konfliktile funktsionaalsuse ja selle semantilise sisu vahel.<sup>27</sup> Linnaosa, mis on planeeritud olema funktsionaalne ja võimalikult kõrge kvaliteediga elutingimusi pakkuv, ei võimalda endaga suhestuda selliselt, et tekiksid tähendusväljad, mis pakuks võimalusi emotsionaalsete ja isiklike kogemuste talletumiseks.

## Kokkuvõte

Erinevused kahe linnaosa struktuuris ning võrreldud mälestustekogumikud viivad meid järelduseni, et keskkonna struktuur võib olla oluline tegur, mis määrab, kuidas kohta mäletatakse. „Edmund Husserl käsitas ruumikogemust kui voolamist, mis sõltub muutustest objektis ja subjektis ning intersubjektiivsusest.”<sup>28</sup> Üks teine teoreetik, Edward Soja, on öelnud, et „linnaruumi eripära on seletatav ruumiliste suhete, ehitatud vormide ja inimtegevuse omavahelise vastasmõjuga linnas ja selle geograafilises mõjupiirkonnas. See tuleneb linnamaastiku sotsiaalsest tootmisest, mis aitab eristada ja mõista linna kui inimelu sümboolset konteksti või asukohta.”<sup>29</sup> Seega võib väita, et mäletamisviisi erinevus sõltub kogemustest ja suhtest mäletatavasse. Vaatlusalusel juhul põhjustabki kahe erineva keskkonna erineva mäletamisviisi tõsiasi, et nad võimaldavad erinevat suhtumist keskkonnasse.

Ülaltoodud arutelu jääb üksnes pinnapealseks ürituseks vaadelda kohamälestuste olemust, keskendudes koha struktuurile ja lähtudes eeldusest, et see määrab ära ruumilise suhte primaarse iseoloomu.

Kahtlemata on kohamälestuste uurimisel võimalik tähelepanu pöörata ka teistele aspektidele (nt psühholoogilised, sotsiaalsed ja ajaloolised tegurid), mis mõjutavad mälestuste väljendamise viise. Üks huvi väärivaid teemasid mälestuste uurimises oleks näiteks see, kuidas on mälestustes representeeritud sündmusi, kuid see jäägu lahtiharutamiseks edaspidi.

27 Barthes, R. 1986. Semiology and the Urban. – The City and the Sign: An introduction to Urban Semiotics. Eds. M. Gottdiener, A. Lagopoulos. New York: Columbia University Press.

28 Lehari, K. 2002, lk 37.

29 Soja, E. W. 2000 Postmetropolis. Critical Studies of Cities and Regions. Oxford: Blackwell viidatud Jauhiainen, J. S. 2002. Urban Utopias, Revolutions and the 21st Century City. – Koht ja paik = Place and Location I. Eds. K. Lehari, V. Sarapik. Proceedings of the Estonian Academy of Arts 8. Tallinn, lk 131.

**Anu Sarv**, TÜ kõrgkooli didaktika lektor: „Olen elanud Supilinnas 2000. aastast alates, mil tagantjärele otsekohe mõistsin, et poolkogemata oleme ostnud korteri linnajakku, mis on igas mõttes parim võimalik elukoht minu ja mu pere jaoks. Rõõm Supilinnast ja siin elavatest inimestest on olnud minu tegemisi käivitavaks jõuks mitmel siiakolimisele järgnenud aastal. Huvist ja armastusest siinse elukeskkonna ja inimeste vastu on kantud ka mõned katsetused veidi siinse piirkonna fenomeni uurida.”

### Kasutatud kirjandus

- Barthes, R.** 1986. *Semiology and the Urban. – The City and the Sign: An introduction to Urban Semiotics.* Ed. M. Gottdiener & A. Lagopoulos. New York: Columbia University Press.
- Bartlett, F. C.** 1995. *Remembering: a study in experimental and social psychology.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Bouissac, P.** 2007. *Space as a Memory. – Three Essays on Semiotics and Memory.* Toronto: Open Semiotic Resource Center.
- Haapala, A.** 2003. *The Urban Identity: The City as a Place to Dwell. – Koht ja paik = Place and Location. Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics III.* Proceedings of the Estonian Academy of Arts 14. Tallinn.
- Halbwachs, M.** 1992. *On Collective Memory.* Ed. L.A. Coser. London, Chicago: University of Chicago Press.
- Jauhiainen, J. S.** 2002. *Urban Utopias, Revolutions and the 21<sup>st</sup> Century City. – Koht ja paik = Place and Location I.* Eds. K. Lehari, V. Sarapik. Proceedings of the Estonian Academy of Arts 8. Tallinn.
- Kallasmaa, M.** 2002. *Toponyms as an Environment for a User of Names and an Object for the Researcher of Names. – Koht ja paik = Place and Location II.* Eds. V. Sarapik, K. Tüür, M. Laanemets. Proceedings of the Estonian Academy of Arts. Tallinn.
- Kontula – Elämää lähiossa.** Ed. J. Kokkonen. Tampere, 2001.
- Korkiakangas, P.** 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus.* Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Lefebvre, H.** 1991. *The Production of the Space.* Oxford: Blackwell Publishing.
- Lehari, K.** 2000. *The Metaphorical Townscape. – Koht ja paik = Place and Location I* Eds. K. Lehari, V. Sarapik. Proceedings of the Estonian Academy of Arts 8. Tallinn.
- Lotman, J. 1999. *Semiosfäärist.* Tartu: Vagabund.
- Merleau-Ponty, M.** 1969. *The Visible and Invisible. Studies in Phenomenology and Existential Philosophy.* Ed. C. Lefort; trans. A. Lingis. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Pärli, Ü., Rudakovskaja, J.** 2002. *Juri Lotman on proper name.* Sign System Studies 30.2. Tartu.
- Ricoeur, P.** 2005. *The Course of Recognition.* Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press.
- Supilinn minu elus.** Toim H. Valk. Tartu, 2005.
- Sutrop, U.** 2001. *List task and a cognitive salience index.* Field Methods 13.
- Tulving, E.** 1994. *Mälu.* Tallinn: Kupar.
- Vainik, E.** 2005. *Kas eestlased on kuumaverelised? Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 51.*